

Ur Mikael Börjesson, et al. (eds.), *Fältanteckningar. Utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady*, Skeptronserien, SEC, Uppsala universitet, 2006, 435p.

Hantverk och kulturell reproduktion under andra årtusendet f Kr.

Jan Apel

Under de senaste 20 åren har storskaliga arkeologiska undersökningar i södra Skandinavien producerat mängder av boplatzlämningar från senneolitikum och tidig bronsålder (2350–1500 f Kr). Dessa nya data har tolkats i termer av en boplatshierarki som tar sig i uttryck i boplatser med samtida hus i olika storlekar från 2100 f Kr och framåt.¹ Studier av olika typer av arkeologiska lösfynd har belyst ett politiskt landskap där prestigeföremål byts i redistributiva system i vitt skilda delar av Skandinavien.² Det finns alltså indikationer på en tydlig komplexitet och specialisering under senneolitikum och tidig bronsålder. Utifrån en traditionell synvinkel kan dessa tecken ses som indikationer på ett stratifierat samhälle. Det har dock påpekats att komplexitet och specialisering i sig inte nödvändigtvis implicerar en hierarkisk samhällsordning. Dessa egenskaper finns även i småskaliga samhällen där olika gruppers teknologiska nischningar interagerar och kompletterar varandra.³ Finns det andra argument för att fasta sociala institutioner reproduceras i Skandinavien under senneolitikum/tidig bronsålder? I denna uppsats kompletteras dessa arkeologiska iakttagelser med en teknologisk studie av ett specialiserat hantverk som under denna tid dyker upp i södra Skandinavien: den storskaliga produktionen av flintdolkar.

---

¹ Magnus Artursson, "Byggnadstradition, bebyggelse och samhällsstruktur I Sydskandinavien under senneolitikum och äldre bronsålder" i Joakim Goldhahn (red), *Mellan sten och järn. Del I*, Gotarc Serie C, Arkeologiska skrifter No 59, Göteborg 2005.

² Berit Solberg, "Exchange and the Role of Import to Western Norway in the Late Neolithic and Early bronze Age," pp. 11–126 i *Norwegian Archaeological Review* 27/2 1994; Helle Vandkilde, *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark*, Jutland Archaeological Society Publications XXXII, Aarhus 1996; Jan Apel, *Daggers, Knowledge and Power. The Social Aspects of Flint Dagger Technology in Scandinavia, 2350–1500 Cal BC*, Coast to Coast-Books 3, Uppsala 2001; Per Lekberg, *Yxors liv, människors landskap*, Coast to coast books 5, Uppsala 2002.

³ Kasper Lambert Johansen, Steffen Terp Laursen & Mads Kähler Holst, "Spatial patterns of social organization in the Early Bronze Age of South Scandinavia," *Anthropological Archaeology* 23, 2004, pp. 33–55.

Familjens betydelse för reproduktionen av kapitalformer

I dagens västerländska samhällen reproduceras de individuella positionerna inom institutioner på två sätt: genom kompetens och genom arv. Utbildnings-sociologin har påvisat en tydlig koppling mellan formell kompetens och arv när det gäller hur positioner inom institutioner bemannas.⁴ I allmänhet verkar familjen för att dess medlemmar tillägnar sig den formella kompetens som krävs för att besätta positioner som traditionellt sett tillfallit dem. Detta knyter an till tanken på familjeenheten som en ursprunglig social institution.⁵ Den kan spåras tillbaka till Emile Durkheims etnografiska studier där den segmentära samhällsmodellen, som då dokumenterats hos den australiensiska urbefolkningen, betraktades som sprungen ur en enklare struktur där den enskilda familjeenheten utgjorde den högsta formen av social integration. Julian Steward⁶ beskrev en sådan struktur hos Shoshoneindianerna och eskimåerna, men kritiserades av Ellman Service⁷ som menade att ”the family level of integration” var ett historiskt fenomen som uppstod när arkaiska samhällen kom i kontakt med Västerlandet och inte representerade det naturliga sätt på vilket jägare-samlare organiserar sig; det vill säga som patrilokala band bestående av flera familjeenheter.⁸

Sociologiska fallstudier visar att många former av kapital – reella såväl som symboliska – främst reproduceras vertikalt inom familjer även i samhällen där man genom skolsystem strävat efter att generalisera reproduktionen av kulturella fenomen.⁹ Överföringen av kulturellt kapital mellan generationerna sker genom mer eller mindre medvetna strategier för giftermål, arvsrätt, utbildning mm.¹⁰ Då familjens sammansättning är kulturellt och socialt betingad är det lämpligt att i detta sammanhang betrakta familjen som en institution där *Philia* råder, det vill säga där medlemmarna är beredda att ge varandra mer än vad man förväntas få tillbaka.

⁴ Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1984 [1979]; Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin (andra korrigerade upplagan)*, HLS förlag, Stockholm 1991.

⁵ Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori*, Daidalos, Göteborg 1999 [1994].

⁶ Julian Steward, *Theory of Cultural Change*, University of Illinois Press, Urbana 1955.

⁷ Ellman Service, *Primitive Social Organization*, Random House, New York 1962.

⁸ Lewis Binford, *Constructing Frames of Reference*, University of California Press, Berkeley 2001.

⁹ För sociologiska fallstudier från Paris respektive Stavanger, se Bourdieu, op. cit. 1984 [1979] och Lennart Rosenlund, *Social Structures and Cultural Changes. Applying Pierre Bourdieu's Approach and Analytical Framework*, Doctoral Dissertation, Stavanger 2000.

¹⁰ Bourdieu, op. cit. 1999 [1994].

Kulturell överföring av teknologier

När det gäller frågan om hur kunskap kring materiell kultur reproduceras i mänskliga samhällen är det viktigt att skilja de likheter i materiell kultur som beror på en gemensam historia och ursprung, det vill säga homologier, från de som kan förklaras av gemensamma adaptionsstrategier till en social och/eller naturlig omgivning, det vill säga analogier.¹¹ Steven Shennan har påpekat att kultur i traditionella samhällen vanligtvis reproduceras genom homologier. En sådan reproduktion sker antingen vertikalt mellan generationer inom familjer eller horisontellt mellan obesläktade individer eller grupper av människor. I arkaiska samhällen vet vi att hantverk ofta reproduceras vertikalt. En tvärkulturell studie av traditionella, afrikanska samhällen som utförts i syfte att undersöka den relativa betydelsen av släktskap, diffusion och anpassning till omgivningen när det gäller distributionen av kulturella likheter och skillnader visar att distributionen av kulturella fenomen till en överväldigande del kan förklaras av släktskap. Det vill säga de kulturella dragen förs vidare från förälder till barn eller från förälders syskon till barn. En studie av Aka, ett jägar-samlarfolk i Centralafrika, visar att en överväldigande majoritet av vardagssysslorna överförs från förälder till barn, ofta av samma gender, och att lärlingskapet var färdig när barnet var i 15 års åldern.¹² En sammanställning av etnografiska data när det gäller hur hantverk lärs ut i traditionella samhällen visar att den nödvändiga kunskapen alltid överförs vertikalt eller snett från generation till generation.¹³ Jean Browns studie av traditionell järnframställning i Kenya visar att hantverket överförs från far till son.¹⁴ Om smeden saknar son kan även en syskonson fungera som lärling. I undantagsfall kan även en yngling med smeder i en av sina föräldrars släkt bli lärling. När det gäller stenhantverk har Dietrich Stouts studier av yxtillverkare i Langda, Irian Jaya, Nya Guinea visat att stensmederna endast undervisar nära släktingar och framförallt söner (släktskapssystemet som praktiseras skiljer dock inte söner från syskonsöner).¹⁵ Själva menar man att anledningen till detta är att hantverket är så värdefullt. Det är alltså ett övergripande drag att hantverksskunnande, såväl som andra kulturella drag, överförs inom släkter i traditionella samhällen, vilket kan jämföras med de utbildnings-sociologiska rönen som nämdes ovan.

¹¹ Steven Shennan, "Population, Culture History, and the Dynamics of Culture Change," pp. 811–835 i *Current Anthropology* Vol 41, No 5 2000.

¹² Barry Hewlett & Luigi Luca Cavalli-Sforza, "Cultural Transmission among Aka pygmies," pp. 922–934 i *American Anthropologist* 88, 1986.

¹³ Steven Shennan & James Steele, "Cultural Learning in Hominids. A Behavioural Ecological Approach," 367–388 i Hilary O. Box & Kathleen R. Gibson (eds), *Mammalian Social Learning*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

¹⁴ Jean Brown, *Traditional Metalworking i Kenya*, Oxbow Monographs 44, Cambridge 1995, p. 19.

¹⁵ Dietrich Stout, "Skill and Cognition in Stone Tool Production. An Ethnographic Case Study from Irian Jaya," *Current Anthropology* Vol 43, No 5, 2002.

Flintdolkarna

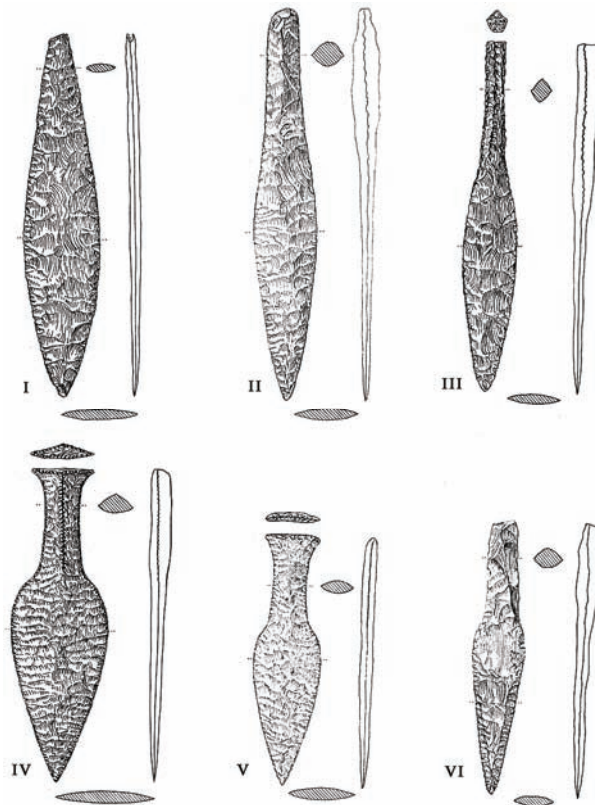
De skandinaviska flintdolkarna uppträder i sex huvudtyper¹⁶ och är spridda över hela Skandinavien och delar av norra Europa (fig. 1 och 2). Vi känner till över 13 000 flintdolkar i detta område och den huvudsakliga geografiska utbredning omfattar ett område som inkluderar södra och mellersta Skandinavien, nordöstra Holland, norra Tyskland och nordvästra Polen. Ett mindre antal har även påträffats i Storbritannien, Tjeckiska republiken, Österrike, de baltiska staterna, Finland och norra Skandinavien.¹⁷ De huvudtyper som definierades av Sophus Müller (1902), John-Elof Forssander (1936) och Ebbe Lomborg (1973) avspeglar vissa kronologiska skillnader men även en tydlig regional variation som avspeglas i både produktions- och konsumtionsområdet.¹⁸

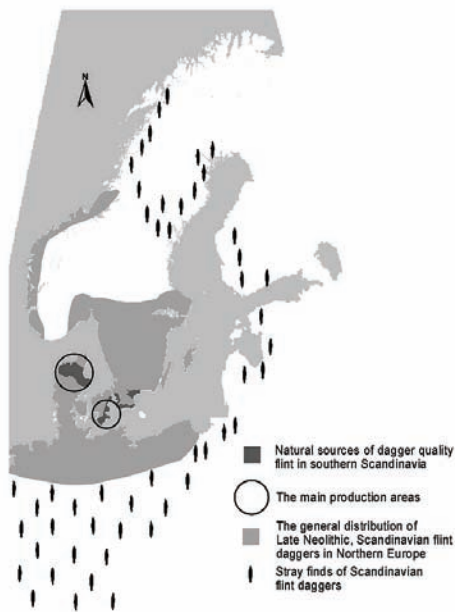
¹⁶ Ebbe Lomborg, *Die flintdolche Dänemarks. Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des südsandinavischen Spätneolithikums*, Nordiske Fortidsminder, series B – in quattro, Bind 1, Köpenhamn 1973.

¹⁷ Apel, op. cit. 2001; David A. Barrowclough & A. R. Lister, "The Secrets of the Craft Production of Scandinavian Late Neolithic Flint Daggers," pp. 75–86 i *Lithic Technology* Vol. 29 (1) 2004.

¹⁸ Torsten Madsen, "Perioder og periodovergange i neolitikum. Om forskellige fundtypers egnhed til kronologisk opdelninger", pp. 51–60 i *Hikuin* 4, 1978; Lisbet Wincent, Rasmussen, "Dolkproduktion og -distribution i senneolitikum", pp. 31–42 i *Hikuin* 16, 1990; Vandkilde, op. cit. 1996, pp. 13 f; Apel, op. cit. 2001, pp. 213 ff.

Figur 1: Lomborgs sex typer av flintdolkar (Lomborg 1973).

Figur 2: Spridningen av skandinaviska flintdolkar.

Vad dolkarna användes till vet vi inte säkert. De bruksspårsanalyser som genomförts på dolkarnas eggar påvisar slitage från råhud. Då det inte går att utesluta att dessa spår avsatts i samband med förvaring i läderslida säger de inte nödvändigtvis något om dolkarnas användningsområden.¹⁹ Polerade ytor på greppens bas är relativt vanliga och visar att dolkarna även använts som eldflinta tillsammans med pyrit.²⁰ Historiska iakttagelser i Jemen visar att yngre män fick metalldolkar i samband med puberteten och att dolkarna sedan fungerade som en symbol för mannen och krigaren och alltid bars i ett skärp på magen.²¹ I *Iliaden* och *Odysseen*, som visserligen är något yngre än de skandinaviska flintdolkarna men som beskriver äldre händelser, framgår att dolken utgjorde en del i krigarens utrustning och att den framförallt användes

¹⁹ Apel, op. cit. 2001.

²⁰ Dick Stapert & Lykke Johansen, "Flint and Pyrite. Making Fire in the Stone Age," pp. 765–777 i *Antiquity* 73, 1999.

²¹ S. V. R. Cammann, "The Cult of the Jambiya. Dagger Wearing in Yemen. Expedition," pp. 27–34 i *The Magazine of Archaeology/Anthropology*, Vol. 19 (2), 1977.

vid rituell slakt. Kanske utgjorde även de skandinaviska flintdolkarna en *insignia* för ett socialt segment i samhället.²² En sådan tanke underbyggs av att både dolkarnas distribution och deras depositionssammanhang antyder att de varit personliga ägodelar som följt sina ägare genom livet. De deponeras främst i gravar utanför produktionsområdena.²³

Produktionen av flintdolkar

Syftet med den följande texten är att den skall bilda grunden för en tolkning av flintdolksteknologins svårighetsgrad. Resultaten av den experimentella studien har delvis ingått i min avhandling²⁴ och kommer att presenteras i sin helhet i en framtida publikation.²⁵ I detta sammanhang definieras ”teknologi” som ett sammanhängande system av föremål, beteenden och kunskap som är möjlig att tradera från en generation till nästa. Genom att betona reproduktionsaspekten blir det tydligt att teknologi är inbäddad i den sociala världen. Ett sådan holistiskt perspektiv är viktigt, speciellt när det gäller flintdolkarna som producerades över 24 generationer.

Min förståelse av flintdolkshantverket baseras delvis på egen erfarenhet men framförallt på ett samarbete med Errett Callahan – en erfaren flintsmed och arkeolog. Under två somrar i mitten av 1990-talet definierades produktionsstadier genom att arkeologiska material och experimentella data konfronterades och jämfördes.²⁶ En preliminär, intuitiv, förståelse för flintdolkshantverket uppnåddes. Då ett av målen med studien var att förstå hantverkets komplexitet och svårighetsgrad var det viktigt att tolkningarna inte endast baserades på praktisk erfarenhet eftersom sådana tolkningar lätt riskerar att bli alltför auktoritetsbundna. En väg ur ett sådant forskningsdilemma är att å ena sidan acceptera och dra nytta av den kunskap som uppstår av den spontana erfarenheten (den naiva empirismen) men att balansera den med ett distanserat perspektiv (den slutna rationalismen). Detta görs lämpligen genom att i analysen bryta med vardagsterminologin – i detta fall den terminologi som flintsmeder idag använder – eftersom den ofta framstår som oproblematiserad och ”naturlig” och på grund av detta riskerar att i alltför hög grad styra tolkningen. Istället för att fråga mig själv och Errett vilka stadier av tillverkningen som krävde stor hantverksskicklighet och vilka stadier som var lättare att utföra valde jag alltså att i vissa faser av analysen angripa materialet från ett mer distanserat perspektiv. Detta krävde i sin tur en tillgång till en

²² Apel, op. cit. 2001.

²³ Se bland annat Mats P. Malmer, ”Konstanter och variabler i det förhistoriska samhället”, pp. 89–97 i *Fornvännen* 83, 1982.

²⁴ Apel, op. cit. 2001.

²⁵ Errett Callahan, Jan Apel, & Deborah Olausson, *Late Neolithic Flint Dagger. An Experimental and Analytical Study*, manus.

²⁶ Ibid.

metod och en terminologi som styrde mig bort från det intuitiva. Istället för att använda termer, som t ex ”skicklighet”, valde jag att bryta med vardagsspråket och införde två neuropsykologiska begrepp i analysen som introducerades till arkeologin av Jacques Pelegrin: (1) Semantiskt minne (*connaissance*) och (2) procedurminne (*savoir-faire*) (Fig 3).²⁷ Begreppen definierar två neuro-psykologiska långtidsminnen som är involverade i alla praktiska gester som människor utför.²⁸ *Connaissance* (en form av deklarativt minne) utgörs av teoretiskt information som krävs för att utföra en gest som har sitt ursprung utanför den egna kroppen. *Savoir-faire*, däremot, är ett icke deklarativt minne, en form av muskelminne som endast uppkommer genom praktisk erfarenhet. Det beror på att det är sammankopplat med kroppsrörelser och följaktligen kan det bara inläras genom praktik och omfattande repetition (fig 3).

Under experimenten graderades de gester som genomfördes i de olika stadierna i enlighet med deras relativa andel av kunskap och handlag (fig 4). Det visade sig att stadierna genom denna klassificering fördelar sig på ett sätt som sammanfaller med platsernas distribution i landskapet. Produktionsstadier som innehöll en låg grad av praktiskt handlag, främst de tidiga stadierna i produktionen, återfinns vi på ett visst avstånd från boplatser och nära råvarukällorna. Ett exempel på en sådan plats är Fornæs på Djurslands nordöstra hörn. Här undersöktes på 1940-talet en produktionsplats på stranden nedanför de vita kalkklippor i vilken de naturliga flintnodulerna ligger inbäddade. Å andra sidan återfinns produktionsavfall från de senare stadier av bifacial tillverkning i anslutning till husgrunder på boplatser som t ex Myrhøj och Gug.

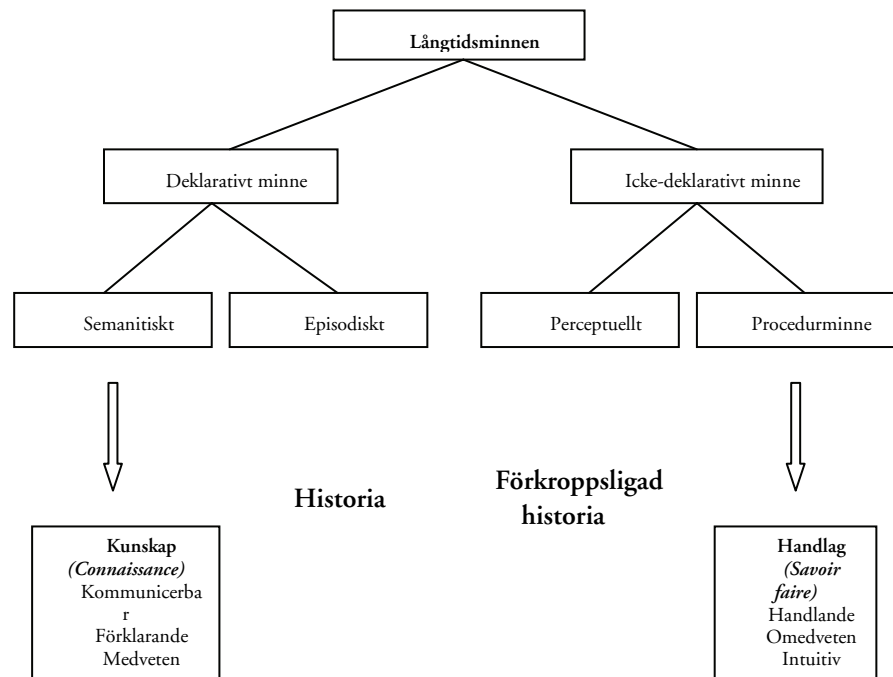
Produktionsstadiernas skilda distribution i landskapet kan tolkas som beroende av rent praktiska avväganden men mönstret går också tolkas i sociala och politiska termer. Om det är så att teknologin i sig hade ett socialt värde så kan man tänka sig att stadier med en låg grad av handlag hemlighölls i syfte att bevara den teknologiska kunskapen inom den egna gruppen. När det gäller stadier med en hög grad av handlag, som inte går att härma utan en stor investering i utbildningstid, är inte risken för imitation lika stor. Istället kunde flintsmederna genomföra dessa stadier mitt på boplatserna och därigenom få uppskattning och prestige för sitt hantverk utan att riskera sin exklusivitet. Här kan paralleller dras till t ex traditionell järnframställning i Afrika där ett liknande fenomen kan iaktas vad gäller skillnader mellan smältningsprocessen och smidet.²⁹

²⁷ Jacques Pelegrin, ”Prehistoric Lithic Technology. Some Aspects of Research,” pp. 116–125, i *Archaeological Review from Cambridge* 9:1, 1990.

²⁸ Lars-Göran Nilsson, ”Våra långtidsminnen”, pp. 22–26 i *Tvärnsnitt* 3:04, 2004, p. 23.

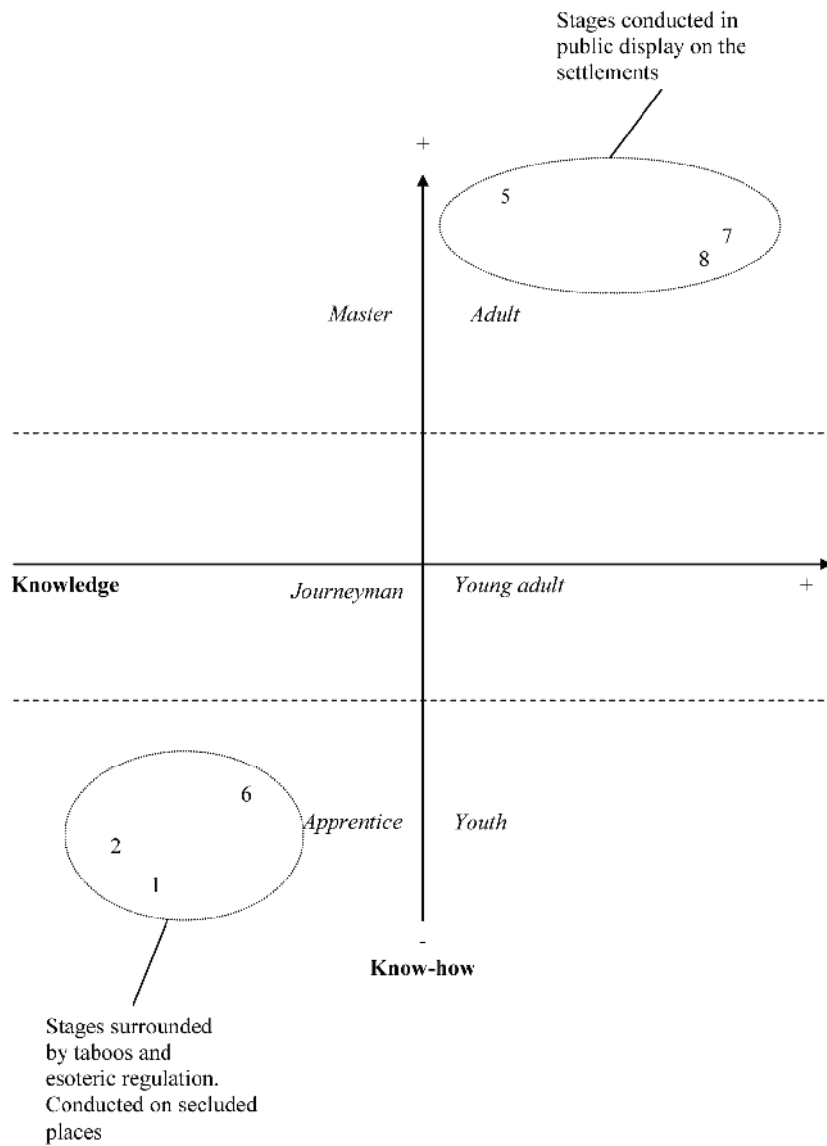
²⁹ Apel, op. cit. 2001, pp. 114 ff.

Figur 3: Förhållandet mellan teoretisk kunskap och praktiskt handlag.³⁰

³⁰ Schemat i figurens övre del är hämtat från Nilsson, op. cit. 2004, nyckelbegreppen i figurens undre del är hämtade från Apel, op. cit. 2001, p. 59.

Figur 4: Flintdolkarnas produktionsstadier graderade enligt deras relativa andelar av teoretisk kunskap och praktiskt handlag.³¹

³¹ Notera att de stadier som kräver en låg grad av praktiskt handlag (Know-how) tenderar att ske i avskildhet medan stadier som kräver en hög grad av handlag sker på boplatserna.

Sammanfattning

Detta innebär att om vi förväntar oss att en teknologi även spelat en roll i reproduktionen av den sociala strukturen följer även ett intresse av att bevara hantverksskicklighet inom familjen. Lärlingssystem tenderar att i sådana fall bli exklusiva för vissa släkter i rakt nedstigande led. I uppsatsen har jag försökt argumentera för att flintdolksteknologin utgjorde en social institution i Södra Skandinavien under senneolitikum och tidig bronsålder. Grunden för detta påstående kan härledas ur en teknologisk analys av den skandinaviska flintdolksteknologin. En förutsättning för tolkningen är att hantverket i första hand reproducerades vertikalt eller snett generationerna. Flera etnografiska studier av överföringar av kulturella egenskaper genom generationerna i traditionella samhällen visar att detta tycks vara närapå en generell regel. Speciellt viktigt är vertikal, släktbaserad reproduktion i de fall då den egenskap som reproduceras kan användas som en form av kapital i sociala relationer. Dessa argument underbygger en tolkning där det senneolitiska, specialiserade flinthantverket reproducerades i ett lärlingssystem där rekryteringen av lärlingar var släktskapsbaserad. Den långa lärlingsperioden innebar helt enkelt att nära släktskap, från förälder till barn, utgjorde ett mycket praktiskt system för överförande. Tänker man sig att denna typ av kunskap utgjorde ett värdefullt kapital som kunde användas i sociala strategier följer att det framstår som ännu mer logiskt att tillgången till lärlingssystemet var begränsat till nära familjemedlemmar. Slutsatsen av studien är att det bör ha funnits fasta sociala institutioner i de senneolitiska samhällena i södra Skandinavien och att de inte hade en egalitär samhällsstruktur.